مجالس الحسنین

بسم الله الرحمن الرحیم

بعد حمد داور داور و نعت احمد مختار صلی الله علیه و آله الاطهار و صحابه الکبار این چند نکات
خادم الشعرا سعادت یار خان رنگین ولد محکم الدوله طهماس بیگ خان بهادر اعتقاد جنگ
بمعرض تسطیر در آورده نارسائی ذهن بیتصرفان نقود معانی روشن کرد اگرچه کمان هیچ کمالی
ندارد اما از فیض صحبت بزرگان فی الجمله از شعر و شاعری بهره بر داشته بقول حضرت سعدی نظم

گلی خوشبوی در حمام روزی | رسید از دست محبوبی بدستم | بدو گفتم که مشکی یا عبیری
که از بوی دلاویز تو مستم | بگفتا من گلی ناچیز بودم | ولیکن مدتی با گل نشستم
کمال همنشین در من اثر کرد | وگرنه من همان خاکم که هستم | روزی از روزها در عهد

شاه عالم بهادر پادشاه عالم غازی سنه ۴۳ مطابق هجری سنه ۱۲۱۵ دوازده صد و پانزده و تاریخ هفدهم
رجب در لکهنو بنده و مرزا نعیم بیگ صاحب که جوان تخلص میفرمایند و بسیار دوست بنده اند
و برادر صاحب مهربان انشاء الله خان صاحب که انشا تخلص میفرمایند و برادر خوانده بنده اند و نواب
معتمد الدوله صوفی الدیار بیگ خان بهادر شهامت جنگ که برادر کلان حقیقی بنده اند و مرزا حاجی بیگ صاحب

و میر گدائی صاحب وغیره باهم نشسته بودیم بنده ذکر صحبتهای گذشته که با شعرا اتفاق افتاده بود
بفصاحت کلامی بیان می نمود که در فلان مکان چنین اتفاق شده و در فلان شهر این ماجرا
گذشته بود میرزا نعیم بیگ صاحب از راه مهربانی فرمودند که اگر این تقریرات مع نظم و نثر جمع شده
اوراق بنگارند یادگاری بماند چرا که بفضل الهی نقادی فکر ایشان آن مرتبه رسیده که در کلام اکثر
دخل معقول اصلاً وارد نشد و قدرت بدیهه گوئی زیاده از حد پیدا کرده اند گفتم میرزا صاحب تاب تحمل
ندارم اگر نوشتم چه تکلف پیدا خواهد کرد و نظم من چه بیت که نثر خواهد بود و بقول فردوسی طوسی بیت
تو کار زمین را نکو ساختی   که با آسمان نیز پرداختی   فرمودند که در نظم خود نامی پیدا کرده اند
هم نویسند مطلب از عبارت نثر است مدعا از مدعاست بقول سعدی شعر وصف ترا گر کنند ور نکنند
اهل فضل   حاجت مشاطه نیست روی دلارام را   گفتم شوق شعر البته دارم لیکن مزاج بطرف
باریکی مائل افتاده آنچه که خود نظم کرده ام هرگاه بچشم باریکی و نگاه عداوت غور مینمایم بیشتری
معنی پوچ معلوم میشود و صدها قباحت دست بسته حاضر میگردند کاش آنقدر سعی و نگاه عداوت
صرف کلام خود میسازم بقول شخصی که گفته شعر عیب یاران چون روز روشن بود پیش
چو دیدم عیب خود و بینی بسته چشم و شب کردم ❁ میر انشاء الله خان فرمودند که ضرور باید نوشت
و نام این نسخه مجالس رنگین باید نوشت هرگاه در باب مجبور این امر گردیدم ناچار بپاس خاطر آنها چند مجلس
از نظم و نثر بطور تذکره درج نموده نام این نسخه مجالس رنگین نهادم توقع که پسند اهل سخندان گردد

مجلس اول در شاهجهان آباد

از چند سال معمول حضرت شاه حاتم شاه بود که همیشه چهار گهری روز باقی مانده در تکیهٔ شاه تسلیم شاه
که پائین قلعه مبارک است تشریف می آوردند اکثر شاگردان و مردم دیگر که در خدمت ایشان
بندگی داشتند آنوقت آنجا رفته حاضر میشدند چنانچه بنده هم شاگرد ایشان بود در همین ایام
روزی بهار تکیه در خدمت شاه صاحب موصوف بنده و محمد امان خان نثار و لاله مکندرای فائق
و میر علی اکبر وغیره چند شاگردان دیگر حاضر بودیم حضرت شاه صاحب فرمودند که شب مطالعهٔ

گفته ام مطلع سر کو پٹکا ہی کبھو سینہ کبھو کوٹا ہی   رات ہم ہجر کی دولت سی مزا لوٹا ہی چونکہ در مزاج
چالاکی بسیار بود و شعور کم بی تکلف از راه نادانی گستاخانہ عرض کردم کہ اگر مصرعہ ثانی اینقسم ارشاد
شود بہتر است سر کبھی پٹکا ہی کبھو سینہ کبھو کوٹا ہی   ہمنی شب ہجر کی دولت سی مزا لوٹا ہی
بمجرد شنیدن این دست بندہ را قریب خود کشیدہ دست بر سر گردانیدہ فرمودند کہ آفرین صد آفرین
انشاء اللہ تعالی بعد چندی مشق ایشان بسیار ترقی خواہد کرد این مثل از زبان ارشاد فرمودند
مثل ہون ہار بروی کی چکنی چکنی پات شخصی از حاضران مجلس اظہار کرد کہ اینقدر گستاخی
لازم نبود فرمودند کہ واللہ در دیوان ہمین قسم خواہم نوشت و این قطعہ بزبان آوردند قطعہ

من آن سادہ دل کہ عیبم را   ہمچو آئینہ روبرو گوید
نہ چو شانہ بصد زبان دو رو   پس سر رفتہ مو بمو گوید

مجلس دوم

درایامی بشاہجہان آباد روزی
مثنوی شاہزادہ مہ جبین پری سری نگار زمین کہ تصنیف بندہ است روبروی برادر صاحب
مہربان مرزا سبحان قلی بیگ راغب میخواندم بجائی رسیدم کہ مہ جبین تصویر پری را دیدہ بیہوش
شدہ بود مثنوی

سنکی یہ دوڑی سب جھٹ کنیز   گر پڑا ہو کی مہ جبین بیہوش
کوئی بولا گلاب منگواؤ   کوئی بولا کہ کیوڑا لاؤ
دیکھتی ہی ہوا جو عشق کا جوش   غش کی کرنی لگا ہر اک تدبیر
گھسکی صندل کوئی سنگھانی لگا   بید مشک آ کوئی پلانے لگا

اوشان فرمودند کہ در شعر آخر غلطی محاورہ است یعنی صندل را می چسپانند نہ کہ می بویانند پس
این را اینقسم باید نوشت ع   گھسکی صندل کوئی لگانی لگا   بید مشک آ کوئی پلانی لگا
گفتم راست فرمودند لیکن بر ورد سر محاورہ چسپانیدن بزبان می آرند و در غش بویانیدن
استعمال می نمایند این را شنیدہ فرمودند کہ از حق نباید گذشت راست تقریر نمودند

مجلس سوم

در شاہجہان آباد برادر صاحب مرزا سبحان قلی بیگ راغب و برادر صاحب سید انشاء اللہ خان
و بندہ حسب اتفاق برای سیر دریا بر گھاٹ نگم بود رفتہ بودیم دریا را در کمال طغیانی دیدہ

مرزا سبحان قلی بیگ بدیہہ این مصراع فرمودند ع عشق کی دریا کا عجب پاٹ ہی بمجرد خواندن اوشان
فی الفور مصراع ثانی بہم رسانیدہ گفتم کہ مطلع حق منست ؎ عشق کی دریا کا عجب پاٹ ہی تا
ملی کسکو کدہر گہاٹ ہی   این شنیدہ ہر دو صاحبان تحسین و آفرین کردند

مجلس چہارم

بشاہجہان آباد در مجلس شادی شخصی این بندہ برادر مرزا سبحان قلی بیگ و دیگر مردم بسیار نشستہ بودیم
ذکر رباعیات فارسی بود ہر یکی رباعی خوب از ہر یک استاد میخواندند مرزا موصوف فرمودند کہ استاد من
یعنی مرزا باقر مرحوم در جنگ خود نوشتہ اند کہ بہتر ازین رباعی ممکن نیست **رباعی** مجنون بہوای وی لیلی در دشت
در دشت بجست و جوی لیلی میگشت   میگشت ہمیشہ بر زبانش لیلی   لیلی میگفت تا زبانش میگشت
گفتم واقعی رباعی بسیار درست لیکن دو جا قافیہ میگشت بر یک معنی نشست یافتہ معنی دیگر در
عقل نمی آید سبب چیست چون ہمہ صاحبان غور فرمودند معنی دیگر سوای گردیدن از میگشت پیدا
نشد بندہ گفت کہ یکجا معنی میگشت گردیدنست و بجای دوم شاید مراد اینست یعنی تا کہ باقید حیات
بود این را شنیدہ ہمہ صاحبان پسند فرمودند بعد ازان بندہ بقدر حوصلہ خود بدیہہ این رباعی
در زبان ہندی بہمان طرز عرض کردم لیکن دران مضمون لیلی و مجنون بود و بندہ مضمون شیرین و
فرہاد بست **رباعی** فرہاد کو شیرین جو بہت آتی یاد   یاد اوسکی مین اپنی دل کو رکہتا وہ شاد
شاد اوسکا ہمیشہ ذکر رکہتا اوسکو   اوسکو کرتا وہ شاد رہتا فرہاد   بعد استماع این حاضران مجلس
مجبور این امر گشتند کہ چند رباعی دیگر از مشق سابق باید خواند بپاس خاطر آنہا این چند رباعی خواندم
رباعی رنگین اک وضع پر گذارا نہوا   گذرا جو کچہ وہ پہر دوبارا نہوا   چاہا ہمنی بہت بچانا اوسنی
چاہا اوسکا ہوا ہمارا نہوا   **رباعی**   رنگین نکلی ہی ہاتہ ہمنی ہوتا   اور تخم بدی کا کشت دل مین
بویا   جو عہد کرا ئی تہی وہی نبہا   افسوس کہ زندگی کو یونہین کہویا   **دیگر** زاہد کہتا ہی بت پرستی
کو چہوڑ   راہب کہتا ہی دل سی مستی کو چہوڑ   رنگین کہتا ہی تو نہ سن دونون کی   تجہسی جو
ہوسکی تو ہستی کو چہوڑ   **دیگر** رنگین دل کسطرح کسیکو دیجی   اور ہاتہ مین کیونکہ دل کسیکا
لیجی   ہرگز نہین دنیا مین کسیکا کوئی   کسکی ہو رہیی کسکو اپنا کیجی   **دیگر** رنگین کو شش

ہاتھ دکھا دفال کہلا دحاصل کیا   بخت جو ہون برگشتہ اپنی کسکی پہیری پہرتی ہین   مقطع این
بود ؎ چوک بجا شگفتہ ہمی دیکہ لنگ اون زلفون کی   خوار و پریشان گلیون گلیون بال بکہیر
پہرتی ہین   اظہار کردم کہ از لفظ چوک بجا شعر بیمعنی می شود بسبب اینکہ بجا بمعنی گذاشتن ست پس
اگر چوک را گذاشتند از کدام چیز خوار و پریشان میگردند باید گفت کہ ؎ چوک بجا شگفتہ
ہمی دیکہ لنگ اون زلفون کی   خوار و پریشان گلیون گلیون بال بکہیری پہرتی ہین
بسکہ راست پسندیدہ ام رآتی پیشہ اوشان ست فرمودند کہ مراعکس این معلوم بود گفتم
خیر غرض ہر جا کہ دخل کردم بلا قیل و قال از راہ منصفی قبول فرمودند

مجلس ہفتم

در شاہجہان آباد بمحفل پسر حضرت میر سید صاحب مرحوم یعنی میر سید علی کہ شاگرد بندہ اند
و حکیمن تخلص سفیر باینده وارد بودم اوشان این مطلع میان جرات را خواندند و بہ بندہ فرمودند
کہ چیزی بدیہہ بگو بندہ ؎ کہر جو یاد آیا کسیکا اپنی کہر مین آنکر   چپکی چپکی روتی ہین منہ پہ
دو پٹا تان کر   فی الفور این مطلع و حسن مطلع عرض کردم و بعد چند روز غزل تمام نمودم

غزل

یہ کہہ ان وسکو کہ آیا ہوتی جمین پہانکر   چین وہی مجکو کہین اپنی جند اکو بان کر
بازگشتی تیر بہی پہر کر تیرا دیکہنا   صدقی تیری اس ادا پر سی مجہی قربان کر
کہوئی غفلت مین جوانی دیکہ پیری مین تو چیت   صبح صادق ہو گئی چلنی کا کچہ سامان کر
سیج جیمین مری ہوتی غیر کو گردن نہ مار   قتل کرتا ہی تو کر ظالم ولی پہچان کر
دیکہ مجکو دور سی ہی لگا تہا گالیان   چہین کیا گذرا تہا کل تیری ادہر تو بیان کر
آج آتا ہی ہمین آ تو وہی مجکو جواب   بہیج کر پیغام جہوٹی روز مت حیران کر
دل بغل ہی لیگئی رنگین وہ دزدیدہ نگاہ   ورنہ دل دیتا ہی کون اپنا کسیکو جان کر

مجلس ہشتم

در شاہجہان آباد روزی در دیوانخانہ برادر صاحب [illegible] حکیم محمد اشرف خان کہ
حکیم تخلص سفیر باینده و بندہ را بود [illegible]

بودیم خانصاحب موصوف فرمودند کدام غزل بخوانید بموجب ارشاد این غزل خواندم **غزل**

کبھی تم میری بقتل پر اکڑاتی تو کیا ہوتا
اور اوس جا اکی اشک آنکھوں میں بھر لاتی تو کیا ہوتا

کہلائی پان تمنی غیر کو کل اپنی ہاتھوں سی
جو غیرت کہا کی ہم کچھ کہا کی مرجاتی تو کیا ہوتا

اندھیری رات ہی ساون کی چھاجوں منھ برستا ہی
اکیلا اوسکو ہم اس وقت کر پاتی تو کیا ہوتا

وہ آیا تھا یہان ای حضرت دل ہو لکر شب کو
جو تم اوس وقت پہلو سی چلاتی تو کیا ہوتا

وہان اپنی ہی اپنی بڑگئی ای ہمدمو جا کر
کوئی مطلب کی میری بات فرماتی تو کیا ہوتا

نصیحت رات دن ناصح کیا کرتی ہو حق تم
اوسی بہی ایک دن تم جا کی سمجھاتی تو کیا ہوتا

ولائین کالیان غیر و نسی لاکھون تمنی ریکھین کو
بہلا اوسوقت وہ جی سی کند جاتی تو کیا ہوتا

چون این غزل را تمام کردہ این حسن مطلع غزل دیگر روبروی اوشان خواندم ع تیری کلکیون کی خاطر ہی لازم ہی کہ ہو ایک تو شمس کا اور ایک قمر کا تکیہ ثنار اللہ خانصاحب فرمودند کہ بعینہ شعر منست گفتم ارشاد شود این شعر خواندند ع تیری کلکیون کی خاطر تو ابای جت جاہی یہ مناسب ہی کہ ہو شمس و قمر کا تکیہ عرض کردم کہ بندہ شعر آنقبلہ نشنیدہ بود توارد شدہ است لیکن شعر بندہ خوبست چونکہ کمال منصفند فرمودند بجاست **مجلس نہم** در شاہجہان آباد در روز بسنت شنکہ کہ نشاط تخلص میفرمایند و شاگرد بندہ اند نزد بندہ آمدہ این مطلع حضرت میر تقی صاحب خواندند ع یون نکرتا تہا پامال ہمین خوش نہ آئی یہ تیری چال ہمین و اظہار نمودند در جواب این بندہ ہم غزل گفتہ مطلعش اینست ع کہر سی اپنی نہ تو نکال ہمین یون جو چاہی تو مار ڈال ہمین گفتم بسیار خوب مطلعست درین اثنا آدم بیگم صاحب کہ بیغم تخلص مینمایند وارد بندہ اصلاح میگیرند آمدہ کاغذ بدست بندہ داد دران این غزل برای اصلاح نوشتہ بودند **غزل**

ملتا ہی نہیں سراغ دل کا
سرسبز رہی یہ باغ دل کا

ہی عشق میں اب دماغ دل کا
یہان آتش ہجر سی شب و روز

گر عشق میں بیکلی نہو وے
دیکھی ہی پڑا او جاغ دل کا

ہی بادۂ غم سی تیری ظالم ۔ لبریز پیالہ دل کا ۔ ہی نعشات سی تو بعینہ
بخشی تجھی حق فراغ دل کا ۔ وبعد غزل نوشتہ بودند امروز اینجانبہ این مطلع انشاء اللہ خان را

بریک کتاب نوشتہ دیدہ بودم ع کیا فائدہ خالی جو ملاقات کی ٹھہری تب خوش ہو مرا دل
کہ جب اوس بات کی ٹھہری اینجانبہ درجواب این مطلع گفتہ است ع خالی ہی اگر اوس سے
ملاقات کی ٹھہری کافر ہو جو پھر چاہی کہ اوس بات کی ٹھہری پس لازم کہ اصلاح نمودہ
درجواب غزل و مطلع آنصاحب ہم فکر نمودہ برنگار رسیدہ فی الفور نوشتہ شد کا غذ این غزل خود

غزل تا حشر رہی یہ داغ دل کا ۔ یارب بجھی چراغ دل کا ۔ ہم بھی ہی تنک مزاج ہی تہ
باقی ہی نہین دماغ دل کا ۔ اوس رشک چمن کی یاد مین ہی ۔ شاداب ہمیشہ باغ دل کا
جینی کی جہان مین اوسکو لذت ۔ جس شخص کو ہو فراغ دل کا ۔ معلوم نہین کسیکو نکین
دی کون کہین سراغ دل کا ۔ درجواب مطلع ایشان قطعہ نوشتم قطعہ ایک غرفہ نشین دیکہ کہا دل از

کہ نکین کیا خوب ہو کر اس سی اشارات کی ٹھہری نوبت جو اشارات تلک پہنچی تو دن
اوسنی یہ کہا حرف و حکایات کی ٹھہری جب حرف و حکایات بہم ہونی لگی خوب بولا کہ یہ طور
ملاقات کی ٹھہری مدت مین ملاقات میسر جو ہوئی ہی اب دل یہی کہتا ہی کہ اوس بات
کی ٹھہری

مجلس دہم

در شاہجہان آباد روزی بخانہ میرزا سبحان قلی بیگ ایغو نشیم
بجہت رسیدن بندہ فرمودند کہ دیروز شخصی یک نقل روبروی اینجانب کردہ بود تمام شب در فکر
نظم آن بودم اتفاق نشد گفتم خبر آن ارشاد شود نقل کردند کہ یک شخص زن مشرب بسیار مفلس بود
روزی بز شخصی آذبح کردہ خورد یکی از دوستان او گفت کہ شرم از خدا و ترس از روز جزا ندارد
فردای قیامت چہ جواب خواہی داد گفت منکر خواہم شد مالک بز در آنجا شاہد از کجا خواہد آورد کہ مرا
دروغ گو خواہد کرد آن شخص گفت کہ مالک بز از تو درخواست بز خواہد کرد و بز حاضر شدہ از زبان خود
آواز خواہد کرد کہ مرا ذبح کردہ بود سر در زد گفت ہرگاہ کہ مالک بز دعوی بز خواہد کرد و بز حاضر
خواہد بود پس چہ غم است گوش بز گرفتہ بدست مالک آن خواہم سپرد و خواہم گفت کہ مال خود

بکبہر پہر کادا این نقل تمام شد گفتم بوقتی قابل نظم کردنیست دوات وقلم وکاغذ حاضر بود در عرصہ چہار گہری اینقسم نظم کردم

نقل

شخص تھی ایک رند وصفہ نیک تھی مفلس کمال — کھا گئی وہ ایک کی بکری کو کر کی حلال
اونکی جو رنگین تھی یاران کی اونہون نی کہا — سنتی ہوا ہی جہربان تمکو یہ لازم نہ تہا
رندون کی مشرب مین یہ خوب ہی تم کھا گئی — مال تہا بیگانہ وہ کیون اوسی تم کھا گئی
خوف قیامت کا کچہ رکہتی نہین آہ تم — روز جزا سی کہو کیا نہین آگاہ تم
روز قیامت کو جب ہونگی لکہا حساب — تمکو بتاؤ تو کیا دو گی تم اسکا جواب
سنکی وہ بولا کہ یار مین تو مکر جاونگا — اور مکر کر دونہین جہوٹی قسم کہاونگا
کوئی بہلا اسکا وہان ہوئیگا شاہد کہان — جہوٹا کریگا وہ شخص مجکو بہلا کیونکہ وہان
اوسنی کہا سن کہو بکری ہی جو وہان آئیگی — حال کہی گی وہ سب اور نہین مکرا سکیگی
پہر وہ کہی گی یہی مین تو تہی سیدا مال — تو نی بہلا کس لیی مجکو کیا تہا حلال
اوسکا جو مالک ہی وہان وہ بہی کہڑا ہووےگا — مانگیگا منصفی اوسی اور کڑا ہووےگا
بولی جو اس بات مین ہی نہین کچہ بیش وکم — تو تو پہر اس بات کا کیجی ہر گز نہ غم
کیونکہ جو مالک کی پاس ہووےگی بکری کہڑی — تو تو مصیبت نہ کچہ مجہ پہ پڑےگی بڑی
بکری کی دو نو جہٹ کان پکڑ لونگا مین — ہاتہ مین مالک کی بس جلدی سی پہر دونگا مین
اور یہ کہونگا کہ لی حق ترا پونہچا سبہی — ہان بس اللہ کو یہہ سنتا تہا جبہی

مجلس یازدہم

در شاہجہان آباد بخانہ مرزا سبحان قلی بیگ راقم بندہ و دو سہ شخص دیگر نشستہ بودیم یکی گفت کہ شعر صاف و دیگری اظہار کرد کہ شعر تلاش وتہ دار و دقیق معنی دار خوب میباشد و بندہ را منصف نمودند گفتم کہ اکثر در تذکرہا دیدہ ام قیدا تعریف شعر صاف نوشتہ اند این شعر خاقانی و حضرت شیخ سعدی شیرازی کہ مکرر در تذکرہا دیدہ بودم عرض نمودم ؎ ہمسایہ شنید نالہ ام گفت

مہیگس

خاقانی را دکر شب آمد سعدی از داغ جگر پنبه نکش مکشا روزن آتشکده را واظهار نمود کہ انتہای شعر اینست کہ صاف باشد چرا کہ عام فہم و خاص پسند میشود سوای این در شعر صاف غلطی محاوره و اصطلاح و بی معنی نمیکرود و سبب اینکه در فہم ہر کس معنی شعر بآسانی می آید آنچه دران خوبی و قباحت میباشد جلد در یافت میکرود اینجاست کہ شعر صاف گفتن دشوار است و در شعر دقیق کہ قباحت می آید مردم تمام مصور فہم خود دانسته بپرسیدن مدعا خاموش میمانند و مردم خاص از شبہه میدانند کہ بجای خود استعاره کرده ہا در شعر ہندی کہ دقیق باشد بمردم فهمیده جلد قباحت در یافت میشود وجه این کہ درین زبان لغات نیست شعر صاف ضرورست حاضران مجلس فرمودند کہ کدام غزل صاف بخوانید تا ازان معاینه شود این غزل خواندم

غزل

عشق مین تیری ہی میرا رنگ زعفرانی ہے — ضعف ہی قیق اپنا یار ناتوانی سے
کس سی مین کہون یہ بات دل نہین ہیہات — اوس کلی مین ہماری اب خاک مین چہپانی ہے
آئیگا وہ یہان شب کو مجہی تو کہی سے جو — نامہ بر قسم کہا تو اوسکی یہ زبانی سے
دیکہیو یہ قامت ہی بلا ہی آفت سے — قد نہین قیامت ہی قہر آسمانی سے
کہ چکا ہون مین سو بار یار دست کر تکرار — اوسکی ابرو خمدار تیغ اصفہانی سے
یون کہی ہی وہ بدہنگ تیغ کو چہپا کر سنگ — کیجیی تجہی چو رنگ اب یہ جی مین ٹہانی ہے
ہمنشین نکر تاخیر جلد کر مری تدبیر — ہی جنون گریبان گیر عالم جوانی سے
کب تلک رہون جیتا اوس بن اے دل صد چاک — زندگی ہی اپنی خاک خاک زندگانی سے

سنکی اوسنی نکین آہ تیر اقصہ جانکاہ
ہنسکی یون کہا ای واہ زور یہ کہانی ہی

مرزا سبحان علی بیگ فرمودند کہ درین ایام در شاہجہان آباد بلکه در دیگر جاہا نیز برابر میان نصیر صاحب کسی شعر ہندی تہ دار و دقیق و مشکل نمیگوید گفتم بلی درین کار یگانهٔ زمان و بی بدل روزگار ند فرمودند کہ مطلع اوشان میخوانم چیزی قباحت اگر بتوانند برارند گفتم مشتاق اوشان نیستم نیست کہ دران جای سخن باشد سوای این در خدمت اوشان بندگی دارم چون اوشان قسم داده این مطلع خواندند

چرائی چادر مهتاب شب میکش چهن تنگ — کتورا صبح دورانی لگا خورشید گردون پہ — ناچار شده

گفتم که این مطلع به از مطلع آفتاب است لیکن مرا درین تأملست که چادر مهتاب میکش بر چیچون چگونه دزدید

اگر بجای میکش لفظ بادل میبود والبته بهتر بود — چرائی چادر مهتاب شب بادل نی چپچون پہ

کتورا صبح دورانی لگا خورشید گردون پہ — سبب اینست که هرگاه ابر بر ماه می‌آید البته چادر مهتاب

نمانده گویا دزدیده میشود و بطور لطیفه عرض کردم مضمون از عالم بالا و دزد بر زمین یعنی چه قصه زمین

بر سر زمین مضمون عالم بالا را دزد هم آسمانی بایستی تخصیص این سخن میان نصیر صاحب رسانیده اوشان

شنیده از بنده آزرده خاطر شدند باری با هزار خرابی در چند مدت تصفیه نمودم

مجلس دوازدهم

در شاهجهان آباد سید احمد میرخان که صوبه دار بودند بر بنده کمال تفضلات میفرمودند روزی در

خلوت اتفاق شعرخوانی بود فرمودند که شخصی شعر میرزا جلال اسیر را خوانده بود مصراع اول از خاطر

رفته عرض کردم مصراع آخر ارشاد شود فرمودند — از قضا اینقدر نمی‌آید — بمجرد شنیدن عرض

کردم — دلبر من بر نمی‌آید — از قضا اینقدر نمی‌آید — بعد عرض کردن بنده فرمودند که حالا یاد آمد

مصراع اوشان این بود — دستانم بر نمی‌آید — از قضا اینقدر نمی‌آید — عرض کردم که بجد آنجناب

و بکلام الله قسم است که اگر از کسی شنیده باشم یا بجائی نوشته از نظر گذشته باشد فرمودند که اگرچه مضمون

توارد است لیکن بتکلف این لفظ که دلبر گفته اند برای لفظ بر از دستان خوبست آفرین صد آفرین

عرض کردم که از راه بنده پروری ارشاد میشود

مجلس سیزدهم

در سهارنپور برفاقت نواب

غلام قادرخان بودم نواب موصوف در عالم طفولیت با بنده دستار بدل شده بودند شعر هندی

خوب میفرمودند تخلص عشق میفرمودند در ابتدا بنده را شوق شعرخوانی و شعرگوئی از صحبت ایشان

شده بود میرزا عبدالکریم بیگ که مرحوم کاشغری و اتالیق اوشان بودند روزی این مطلع غنی کشمیری را

خواندند — درون سینه پیکان از پیش تا من سر بر آوردم — ز تیر غمزه بیداد خوبان پر بر آوردم

گفتم میرزا صاحب در شعر استادان دخل بیجا کردن بیجاست لیکن حرف خوب بخاطر گذشته فرمودند

ارشاد شود گفتم — درون سینه پیکان از پیشها من سر بر آوردم — ز تیر غمزه بیداد کیشان پر بر آوردم

لفظ کیشان برای تیر غمزه پر مناسب است از آنجا که هر رای موصوف برسند مهربانی میفرمودند بسیار پسند فرمودند

مجلس چهاردهم در پرگنه بنده و محمد خان صاحب که به تخلص منیر یاد میفرمایند و پیر محمود صاحب مراد بیگخان یکجا با چند کس نشسته بودیم ذکر بدیهه گوئی بمیان آمد شخصی گفت که بدیهه گفتن امر دشوار است ادر موصوف فرمودند که سعادت یار خان در بدیهه گوئی دستگاه خوب دارند آن شخص گفت که بازی مصرع ثانی این بهم رسانید راز دل پیش کس نباید گفت شخص هنوز تمام نکرده بود که جواب دادم راز دل پیش کس نباید گفت گر بود همنفس نباید گفت

مجلس پانزدهم در فیروزپور جهرکه بنده و مصطفی خان پسر مراد بیگخان و دیگر چند مغل قزلباش باهم نشسته بودیم یکی از آنها که علی جناب بیگ نام داشت مرد اصفهانی بود و شعرهای استادان بسیار یاد داشت از کنایه به بنده گفت که یک شعر خوب از استاد یاد آمده است یک مصرعه آن میخوانم آنجناب هم شعر میگوئید یا نه مصرع ثانی برای آن بفرمایید مصرع اولش این است چه میپرسی زمن حال دل غمدیده‌ات چون شد گفتم در فارسی دستگاه چندانی ندارم مصرعه بدیهه نمیتوانم که بهم رسانم لیکن اینقدر هستی که مصرع استاد در خاطر داشته باشد بعد از آن گفت الا قدر حال چیزی خود ارشاد شود که مدعا از امتحان است گفتم چه میپرسی زمن حال دل غمدیده‌ات چون شد بشوق فندق پایت سرشک دیده‌ام خون شد گفت بارک الله بدیهه خوب ارشاد کردید اگرچه استاد مصرع ثانی بسیار عمده دارد ولیکن بخون جگر بهم رسانیده باشد و آنصاحب فوراً ارشاد کردند گفتم مصرع ثانی استاد هم ارشاد شود تا حظی ببرم گفت چه میپرسی زمن حال دل غمدیده‌ات چون شد دلم خون گشت و خونم آب و آب از دیده بیرون شد گفتم واقعی مصرع ثانی لاثانی است گفت از مشق سابق خود کدام غزل فارسی بخوانید این غزل خواندم

غزل

هجر یاران وصل پرچه خار می‌خواهد دلم — وصل می‌خواهد دل و دلدار میخواهد دلم
تا ز استاد محبت درس عشق آموختم — سنگ طفلان بر سر بازار می‌خواهد دلم
چشم زخمی به جگر هرگز ندارد آرزو — زخمهای ابروی خمدار می‌خواهد دلم
تا ز دم قصه فرهاد و قیس آگاه گشت — دشت خار و دامن کهسار می‌خواهد دلم

شوخ گفت از زنار سبحه با دولت چندان مرا
تا که اگر از کمال زاهد و راهب شدم

گفتمش ای دلربا بسیار می خواهد دلم
رشته از سبحه و زنار سے خواهد دلم

گر دخون رنگین دلم را مصرع استاد واه
یار سبحه خواهد دلم چون یار سبحه خواهد دلم

مجلس شانزدهم در پرگنه باول که مع هشتاد و چهار ده در جاگیر قبله گاه صاحب بود وارد بودم و بر حضر قصاب آنجا بقول سعدی یعنی در ایام جوانی چنانکه افتد و دانی حالت عشق داشتم چون بعد چندی وصل آن میسر آمد اصلا شهوت نشد سبب اینکه از پا بجای آن بوی چیدمی آمد که در نوشتن نمی آید هر چند ترددکردم چیزی بعمل نیامد فی الفور این مطلع گفتم ؎ هست بدل کس کنم و کون کیر چو یاری ندهد چون کنم

مجلس هفدهم در کانوڑ برفاقت نواب نجف قلی خان بودم نواب موصوف مرزا جعفر را بشاهجهان آباد رخصت فرمودند بنده را مع دو صد سوار همراه اوشان نمودند چون بشهر ریواڑی رسیدند راجه آنجا که تر سین نام داشت بکمال طیاری ضیافت کرد بعد فراغت طعام صحبت رقص شد نواب مرزا جعفر فرمایش کردند که کدام غزل بخوانید رقاصه این غزل نواب وزیر الممالک آصف الدوله خواند ؎ جهان تیغ اوسکی علم دیکهتی هین وهان اپنا سے هم قلم دیکهتی هین یکی از مصاحبان اوشان گفت که این مطلع محمد امان خان نثار درین زمین خوب است ؎ جدهر بهر نظر چشم دیکهتی هین ادهر لاش پر لاش هم دیکهتی هین شخصی دیگر گفت که برین مطلع مرزا رفیع هم خوب است ؎ گدا دست اهل کرم دیکهتی هین هم اپنا هی دم اور قدم دیکهتی هین مطلع شخصی دیگر خواند ؎ تجهی کهش نهی چو هم دیکهتی هین تو دشمن کو زیر قدم دیکهتی هین نواب موصوف به بنده فرمودند ایشان هم برین فکر نمایند عرض کردم که این وقت طبع بطرف رقص مایلست فرمودند عذر بیجا ست رقص را موقوف کنانیدند ناچار این غزل نوشتم

غزل

رقیبون نی اوسکو بهم دیکهتی هین
لگائی هی کس نی یه ماتهی پر گواهی
نهین کسی دل ربا اب تمهارا

یه ظلم اپنی انکهون سی هم دیکهتی هین
هم اس اصفهانی کا خنجر دیکهتی هین
وه هاتهه بهت اب هم کم دیکهتی هین

این مطلع خوانده بودند که ای دوست سنگ در آب بشام و سحر جھڑتی ہین   شاخ پہ میوہ سی جس طرح ثمر جھڑتی
ہین   محمد یار بیگ بیان اظہار کردند کہ مضمون نیست گفتم شعر خود بخوانید این شعر خواندند کہ شاخ
گل کو کوئی ہلا دی تو ثمر جھڑتی ہین   اپنی ہر جنبش مژگان سی گہر جھڑتی ہین   گفتم بندش شعر بندہ معقول نیست
سبب اینکہ از ہر شاخ ثمر نمی ریزد مگر ہر شاخ کہ پر میوہ باشد انصاف شرط است ہرگاہ کہ قائل شدند مطابق
آن این نقل روبروی ایشان کردم کہ بندہ این شعر گفتہ بود کہ   بجہی جو اوس پہ ہوئی ظلم کا اپنا
جانا ہی   چھڑک کر یونہین بجہی اس نے دیا اپنا جانا ہی   شخصی ہم شنیدہ گفت کہ این مضمون از استاد اللہ جان
دانستہ ام نظم بستہ اند کہ   دل کو رکھکر پنجہ مژگان تر پر کھی   یعنی اپنا مال ہی اسکو چھڑک کر کھی
گفتم از بندش بندہ بندش ایشان خوب نیست سبب اینکہ برای لفظ پاشیدن آب یعنی چھڑک لفظ پنجہ مژگان
نیز بسیار مناسبت آمدہ است از حق نباید گذشت پس ضرورست کہ از ہر کس مضمون بستہ شود لیکن
ہمانست خواہ توارد باشد خواہ دانستہ   **مجلس بیستم**   در حضرت اجمیر روزی [illegible] قدرت اللہ خان
پسر نواب قاسم خان این مطلع شیخ سعدی از روبروی بندہ خواندند کہ   سرو چمن با بصحرا میروی
نیک بد عہدی کہ بی ما میروی   از راہ اختلاط گفتم کہ اگرچہ بی ادبی است لیکن حرف خوب بخاطر گذشتہ است
کہ   سرو چمن با بگلشن میروی   نیک بد عہدی کہ بی من میروی   دران مجلس مغل تازہ ولایت کہ
چندان از ذائقہ شعر آگاہی نداشت و از شعر گفتن بندہ نیز اطلاع نداشت گفت کہ امروز دریافت شد
کہ انصاحب شعر ہم میگویند بارہی کدام غزل فارسی از تصنیف خود بخوانید این غزل خواندم   **غزل**

دوست گیسو خود زدستش کین نمیخواہیم ما   خاطری از ما برنجد این نمی خواہیم ما
کوچہ دلدار ما را بہر آسایش بس است   کشور ایران و ملک چین نمیخواہیم ما
مژدہ بادا ای زاہد راہب کہ از روز ازل   بندہ عشقیم و کفر و دین نمیخواہیم ما
رہروان منزل عشقیم و در طی گردشش   توسن گردون چون زرین نمیخواہیم ما
جامہ عریانی ما فخر صوف و اطلس است   زینت از بہر خودای رنگین نمی خواہیم ما

این را شنیده مجبور شد که غزل دیگر بخوانید ناچار بپاس خاطر یاران چند شعر دیگر خواندیم **غزل**

دل بلاییست که من میدانم
ماجراییست که من میدانم

دلبری عشوه گری سنگدلی
پیشه اییست که من میدانم

نیست آسان گذر از دهر که این
کیمیاییست که من میدانم

مبتلاییست که من میدانم

نقش آبست بنای هستی
بی بقاییست که من میدانم

چشم میگونش ادائی دارد
خوش نماییست که من میدانم

کس چه داند که میان من و او
این نهاییست که من میدانم

در حق مغبچگان پیر مغان
چه اداییست که من میدانم

خاکساری بجهان ای رنگین

مجلس بست و یکم

در کابل نزد شاه جهان تیمور شاه در سنه ۱۲ دوازده صد و سه هجری اسد یار خان درانی را که مالک یکدسته یعنی دوازده هزار سوار بود و قابلیت و دانائی از حد زیاده داشت ایلچی کرده مع تحفه و تحائف انجا نزد پادشاه عالم شاه فرستاد خان موصوف بعد از ملازمت حضور سه ماه در شاهجهان آباد ماند رخصت کابل خواست پادشاه والد بنده را مع تحفجات این ملک ایلچی فرموده همراه مشار الیه رخصت فرمودند بنده و برادر محمد یار خان و حق وردی خان خداوردیخان نیز همراه روانه شدیم لیکن از حضور پادشاه ارشاد شد که نزد وکیل مطلق یعنی پتیل صاحب که از دولک سوار را همراه جیپانه و پیش دار شده بروند و مهاراجه پتیل بها در حکم حضور رسید که با بدولت طهماس بیگ خان را نزد شاه تیمور شاه روانه فرمودیم آنچه از باب دیگر در کار داشته باشند سرانجام کرده دهند همراه از شاهجهان آباد روانه شده بنواح کوتا بوندی رسیدیم تمام ملک از تاخت مرهتها بیچراغ شده بود هزارها سوار مرهتها قزاقی میکرد روزی اسد خان بوالد بنده گفت که در راه خطره بسیار است لازم که از راجه این ملک دو بطریق بدرقه همراه باید گرفت بنده اظهار کرد که جمعیت مایان هم کم نیست چسان ناحق بردا شتن چه ضرور خان موصوف برای سخن این شعر خواند ؎

بی پیر مرو تو در خرابات
هرچند سکندر زمانی

حاصل ازین شعر بود یعنی در راه مخاطره بی بدرقه رفتن از دانائی بعید است بنده گفت که لفظ خرابات درین مقام بی مصرف است اگر اینقسم بخوانند بهتر باشد ؎

بی پیر مرو براه ظلمات
هرچند سکندر زمانی

لفظ ظلمات ازین سبب مناسب است که هرگاه سکندر قصد ظلمات کرد فرمود که مرد پیر همراه مرود و جوانان

مجلس

از عهد پدر خود عشق داشت پدر را در صندوق کرده همراه برد چون نزدیک ظلمات رسید پادشاه حیران شد که
هرگاه در تاریکی رفتم چگونه از همان راه خواهم گشت هر کسی تدبیران بقدر حوصله خود عرض میکرد تشفی پادشاه
نمی شد مهرجوان صورت حال روبروی پدر بیان کرد پیر تدبیری آموخت که پسند پادشاه آمد و از آن راه
یافت پس اگر شاعر درین مقام لفظ ظلمات بجای خرابات مینوشت خوب میکرد و نیز لفظ ظلمات برای سکندر
پر مناسب است اسد الله خان بسیار پسند کرده آفرینها نمود

مجلس بیست و دوم

در گوالیار هندو راو مرهته ایک کمپو که عبارت از هفت هشت هزار سپاهی است به برادر صوفی الله یار بیگ خان
داده بود و یک رساله سواران همراه بنده بود میرزا الهی بیگ که شعر تخلص منیر میفرمودند با بنده بسیار ربط و دوستی
پیدا داشتند و از باعث زور طبیعت کسی را بخاطر نمی آوردند و در یک زمین غزل ده پانزده میگفتند و گاهی بپاس
خاطر گاه از قبول اصلاح یک دو غزل میگرفتند لیکن اکثر جا از راه زبردستی و سرسختی سخن معقول را هم
قبول نمیفرمودند روزی در درگاه محمد غوث گوالیری نزد بنده نشسته بودند پنج شش غزل خود بکمال
آب و تاب خوانده فرمودند که غزلها را همین وقت گفته آورده ام و اگر بخواهم هشت غزل دیگر همین قسم
بگویم گفتم درست ارشاد میشود لیکن غزل مشکل اگر در یک سال هم شود و کمال غنیمت است شرطیکه مشکل
باشد و خوب شود بنده یکغزل بقید حروف که از الف تا یا است در سه چهار ماه بخرابی باتمام رسانیده ام فرمودند
که اینجانب در سه گهری در جواب آن غزل نوشته میدهم گفتم اگر در سه سال جواب آن غزل نویسانیده دهند
بنده شاگردی قبول کند گفتند بخوانید من این غزل را خواندم

غزل

اگر آفت بہو کابل سی میں یکا قبا خاصے ‌ ‌ ‌ ‌ تبر تحفہ ٹہک ٹہوکرتا ثابت جیسا خاصی
جبین چاند چلا واچھل حیا حیرت خجستہ خو ‌ ‌ ‌ ‌ دہوان دندان دو کا ذاتی سپلا رخ صفا خاصی
زنخ زیبا ستم سینہ شرر شوخی صفا صورت ‌ ‌ ‌ ‌ ضرورت ضد طرح طوفان ظفر ظاہر جفا خاصی
عجب عشوہ غضب غمزہ فسون فندق قیامت قد ‌ ‌ ‌ ‌ کمر کافر گلو گلگون لچک لاکھون ادا خاصی

مژہ مژگان نگہ ناوک و فا و کجہ ہنسی ہی ہے
یمن یاقوت لب چھد ادر رنگین حیا خاصے

بعد شنیدن این غزل فرمودند که واقعی بکمال صنعت و بطرز نو گفته اند خیلی مشکل ست لیکن سخن هم
بنده مجبور شد دو چهار گهڑی فکر کردند هیچ بعمل نیامد مهلت سه روز خواسته بجای خود تشریف بردند بعد
پنج شش روز که ملاقات شد تقاضا کردم فرمودند که از خیال رفته بود عرض چند ماه گذشت همیشه سفر بود
که فرصت نیست قصه کوته قریب یکسال گذشت بعد یکسال در جنگ قلعه چرکانو که قریب کالپی ست در
حمله اول بکمال مردانگی شهید شدند کمال تاسف شد حق تعالی غریق رحمت کند

مجلس

مجلس بیست و سوم ذکر آورد روبروی برادر صوفی اسدیار بیگخان مثنوی پسر تاجر اصفهانی که در
شاهجهان آباد بموجب فرمایش برادر سبحان قلی بیگ راغب تصنیف نموده بود عرض نمودم بجائی
رسیدم که پسر تاجر اصفهانی تباهی کشیده در بنارس رسیده در آنجا از سوداگر دیگر ملاقی شد سوداگر مذکور
احوال آن پسر پرسید که از کجائی و چه نام داری **مثنوی** بگفتا او که بابا چیستی تو

چه نامی وز کجائی کیستی تو	نخستین نام پاکت زود برگو	وزان پس حالت خود سر بسر گو
بگفتا مولدم از اصفهان ست	ز نام و جاه من آگه جهان ست	بجا و اسد مرزا نام دارم
همیشه با تجارت بود کارم	حساب سال من بیرون ز چهل بود	شمار دولتم بیرون ز عدد بود

حضرت نواب موصوف فرمودند که اگرچه شاعر نیستم لیکن قافیه یک شعر خوب بخاطر رسیده عرض کردم ارشاد
شود فرمودند که تقسیم باید گفت حساب سال من بیرون ز چهل بود شمار دولتم افزون ز عدد بود
عرض کردم که از حق نباید گذشت و اله بسیار لفظ عدد ارشاد شد سبب اینکه شعر دو صنعت پیدا کرد
یکی اینکه شعر ذوقافیتین شد و دوم برای شمار لفظ عدد بسیار مناسب ست همان وقت در دیوان نوشتم

مجلس

مجلس بیست و چهارم در فرخ آباد میرزا مغل علیخان و میان حیدر که حیدر تخلص مینمودند و میرزا
بریکجا نشسته بودیم بنده تعریف شاعری برادر نثار اسد خان مینمود میان حیدر فرمودند که اینجا
در لکهنو روزی بخدمت استادشان حاضر گردیده عرض کردم که چیزی از مشق خود روبروی آن قبله میخوانم
بنظر اصلاح باید شنید چنانچه یک سلام و دو سه غزل خواندم چند جا اصلاح فرمودند از خاطرداری شما
امنا می گفتم لیکن چیزی می شفتی نشد چرا که در دست من این اشعار جای دخل نبود گفتم بخیال آن صاحب

نیامده باشند در هر شعر که اوشان بیفرموده باشند پر مناسب خواهد بود بقول سعدی ع شعر گفتن چه ضرور گفتن
بود لیک فهمیدن به از گفتن بود باز عرض کردم که آنصاحب همان اشعار را بخوانید در هر جا که اوشان
گرفت سخن کرده باشند انشاء الله تعالی بنده همان عرض خواهد کرد اول این سلام خواندند ع ای سعادت دنیا و
دین کا خدا تجھ پہ سلام وہی ضیای دیدۂ خیر الوری تجھ پہ سلام ای نبی کی جان و دل ای فاطمہ کی نور عین
ورثہ دار حضرت مشکل کشا تجھ پہ سلام هرگاه برین شعر رسیدند گفتم در ورثه دار دخل فرموده باشند
گفتند بلی ہمیں لفظ ورثه دار چه قباحت دارد گفتم ورثه دار آنرا میگویند که نزد هر کس اسباب ورثه امانت باشد
(این هم بیجاست ۱۲)
در ورثه دار و وارث بسیار فرق است قائل شدند این غزل شروع نمودند ع ہی کہاں ابتو ای سجادہ دم
یاد آتا ہی وہ تیرا عالم ہجر میں تیری ہمیں کیا گذری تجھکو معلوم کچھ ہوا ای صنم هرگاه
این شعر خواندند گفتم در لفظ ہوا ای صنم دخل فرموده باشند گفتا این چه بدی دارد گفتم لفظ ای از تنگی
نشست یافته عرض دو سه جای دیگر آنچه اوشان فرموده بودند یعنی بی کم و کاست عرض کردم لوجه احسن
تشفی شده معقول شدند **مجلس بست و پنجم** در لکهنو بنده و برادر انشاء الله خان در سرکار

مجلس ۲۵

مرشدزاده آفاق میرزا محمد سلیمان شکوه که سلیمان تخلص میفرمایند ملازم بودیم باهم آنقدر دوستی و
اخلاص داشتیم که در تحریر نمی آید چنانچه این شعر از آنجناب است که در حق بنده فرموده بودند ع عجب
بگمان ہوتی تہیں تب باتوں میں ای انشا ہم مل بیٹھتے تہی جب سعادت یار خان اور ہم
روزی خانصاحب موصوف در حضور مرشدزاده حاضر گردیده غزل ترجیع خود خواندند مطلعش این بود ع
دیکھ اوسکی پہ ہی خاتم یاقوت میں انگلی یاروں نے کی دیدۂ یاقوت میں انگلی بدیہہ بنده
انشا از شوخی عرض کرد که اگر این مصرعه بدارند شعر کمال حسنی پیدا کند ع بیٹھی ہی ٹکی ہی اپنی دبی چوت
میں انگلی چراکه باهم ربط بشدت بود که مدام شوخی از طرفین بعمل می آمد خنده ها با خود کردیم
مجلس بست و ششم در لکهنو روزی میان جرات صاحب در حضور حاضر گردیده غزل خود

مجلس ۲۶

خواندند مطلعش این بود ع کہیں ترکی پہ دل انکو ندی یار نکال صدف چشم سی مت گوہر شہوار
نکال گفتم حضرت نکال مصراع اول دریافت نمیشود که از خانه یا از شهر اگر این قسم بدارند بهتر باشد ع

کہ بالا ہمین نوشتم عرض کردم قسم از پنج شعر غزل سہ شعر را مصرع ثانی بی کم و کاست فوراً گفتم و دو شعر را
مصرع ثانی سوای نوشتہ اوشان بہم رسانیدم شخصی گفت کہ شاید اوشان شنیدہ باشند ہر چند
بندہ قسمہا یاد کرد اعتبار نکرد و گفت اگر مسودہ ببینم یقین کردہ چون مرزا موصوف برآوردند بموجب گفتہ
بندہ دریافت کردہ تعجب نمودہ متحیر ماندند **مجلس بست و نہم** در لکھنو روزی حضرت مرشدزادہ

مجلس

از محل برآمد نشستہ بودند ابو الحسن خان و طالب حسین خان و مرزا نعیم بیگ و میر نثار اللہ خان و بندہ
و دیگر صاحبان امیدوار حاضر بودیم از ابو الحسن خان بندہ خوش طبعی بکمال شوخی بود فرمودند کہ درین
ایام ایشان دیوان غزل در جواب صاحبقران کہ مشتاق غزل اند گفتہ اند دو مطلع اوشان یاد دارم مثل
اوشان ممکن نیست کہ از شما بعمل آید بعد قطع کلام این ہر دو مطلع را خواندند ع ہی جی مین کالی جمیا کو
ہم خواب کیجئی تیغ ذکر کو اپنی مستیہ تاب کیجئی ع یون گرمی دانی ہین ترے چھچی کی آس پاس
خشخاش جیسی لگی کلیجی کی آس پاس گفتم در شعر اول این قباحت ست کہ کسی تیغ را سیہ تاب میکند
مگر قبضہ مشبہ بود و در شعر دوم تامل ست کہ خشخاش را بر کلیجہ می چسپانند نہ گرد و پیش اینہم غلطی محاورہ
است بعد ازان اینمطلع و حسن مطلع گفتہ عرض کردم کہ اگر اینقسم میفرمودند بہتر بود ع سیتل
ہین یون ناف سکی چھچی کی اوپر گلو بنچی ہو جیسی کلیجی کی اوپر نہین کس پہ روشن کی جہاتون کا چھجا
یہ حسن کا ہی پردہ دریچی کی اوپر پسند کردہ فرمودند کہ کدام غزل غزل خود بخوانید اینغزل خواندم غزل

نفس اپنا جو ہی شاخ شجر کی مانند	جیسی دوا و سمین لٹکتی ہین ثمر کی مانند
وہ تحریر ذکر ہی یہ جنونی جسنی	چاک چھچون کی کیے جیب سحر کی مانند
اسکی [illegible]ی ہین غرض لاکھون سے پہنچو نکی	گز لنبد ہو نہین سیدہی کمر کی مانند
ہی وہ سیاہچی کا ڈیلا نفس تیر اجسکی	ٹہی مانند سدا اور سہی کمر کی مانند
تجکو دنیا ہی لازم ہی کہ لی جہاز سمیت	کس تیری ہتی ہی اب دیدہ تر کی مانند
چشم غواص نہ کرسی مرہی پوشیدہ ہی	صدف کس مین دہرن تیری کمر کی مانند
اکی ہر کوئی مسافر سا گذر جاتا ہے	جوت تیری ہی لیس اک راہگذر کی مانند

بعد ازین ارشاد شد که ما چار بپاس خاطرش غزل گفتم و گفتم که غزل خاطر خواه خود نشده **غزل**

نہ تو بلندی ہی کی چاہ ہی نہ تو کبھی پستی نگاہ ہی — یہ جو شخص نامہ سیاہ ہی اپنی دل ہی سی راہ ہی

نہ تو کچھ کسی سی ہی دشمنی نہ کچھ اپنا ننگ ہی نہ وہی — بڑا لب پہ جو سرد آہ ہی تو یہ ایک ڈھب کی کراہ ہی

نہ تو معتقد ہوں میں ذات کا نہ ہی ہیاں مجھکو صفات کا — میں تو قائل اپنی ہوں بات کا کہ ہمیشہ جسکا نباہ ہی

نہ تو روز و شب ہی کام سی نہ غرض ہی کچھ بھی نام سی — مجھی کام اپنی ہی کام سی اور حق ہی میرا گواہ ہی

تو اپنی جی کا اوسی خطرہ ہی اپنی حال کی کچھ خبر
کرو عشق تمکین چو گر نظر تو وہ کرو عادت یہ کام ہی

مجلس سی و دوم در لکھنو در حضور مرشدزادہ منشی میر حسین کہ منشی تخلص میفرمایند این مطلع میان مصحفی را عرض کردند — او دامن اوٹھا کی جانی والی — ٹک ہمکو بھی خاک سی اوٹھالی — صاحب عالم در جواب مطلع بدیہی ارشاد کردند — او تاج شہی کی رکھنی والی — عشقی کی لیی بھی کچھ نکالی — من این مطلع عرض نمودم — دلکو کوئی کسطرح سنبھالی — یہان جان کی پڑ رہی ہین لالی — مرزا نعیم بیگ کہ بنوا تخلص میکنند ہم عرض نمودند — مست نگیو بادہ او چالی — ہو شہون میں جو چاہی بڑبڑالی

مجلس سی و سوم در لکھنو روزی بوقت دوپہر خلاف عادت در دیوان خاص رفتم دیدم کہ حضور مرشدزادہ تنہا در کمال فکر و اندیشہ نگران بجانب گلشن بودند تحیر نمودہ عرض کردم تحیر از چیست ارشاد شد کہ بسیار خستہ ام کہ استراحت نمایم یک بیک مصراع بخاطر گذشت خواستم کہ مصراع ثانی خاطر خواہ بہم رسد اتفاق نشد بکمال بیقراری در فکر مصراع ثانی بودم عرض کردم ارشاد شود فرمودند منزل عشق ہی سخت ای دل رنجور دراز گفتم ع تجکو طاقت نہیں مت کر سفر دور دراز شخصی از خواصان عرض کرد کہ درین مصراع غلطی روزمرہ است یعنی در لفظ دور دراز واو عطف ضرور است گفتم در بدیہہ جائز است حضور فرمودند درست است

مجلس سی و چہارم در لکھنو روزی حضرت صاحب عالم در باغ فتح علیخان کہ جائی تحفہ است برای سیر رونق افزا شدہ بودند در اثنای آن این مطلع ارشاد شد — نہ تو سیر گل کا دماغ ہی نہ جہان سی ایک فراغ ہی — یہ جو اپنی سینی کا داغ ہی یہی گل ہی اور یہی باغ ہی

انشاء اللہ خان و بندہ ہمرکاب فیل ہمراہ رکاب حاضر بودیم بسیار تعریف نمودیم کہ چہ تا قافیہ در مطلع کمال
چستی نشست یافتہ فرمودند کہ در جواب این فکر باید کرد عرض کردم بشرط تبدیل قافیہ انشاء اللہ خان
اینمطلع عرض کردند ــــ نظر اپنی اوس سے جو لڑ گئی تو وہ چتون آنکھون مین گڑ گئی ۔ شرر دل مین ایسے
ہی اڑ گئی کہ جو بات تھی سو ٹھہر گئی ۔ من این دو شعر عرض کردم ــــ یہ دل اپنا جسکا غلام ہی اجے
قاتل اوسکا ہی نام ہی ۔ اوسی سے چہیڑ مدام ہی ہمین کام اپنی سی کام ہی ۔ مرا دم تو آیا ہی ناک پر
نہین باقی ذرہ ہلاک ہین ۔ مجھی یون ملا دیا خاک مین اری عشق تجکو سلام ہی ۔ مجلس بیست و پنجم

مجلس ۲۵

در لکہنو انشاء ہی بسہر رام رتن سودی پادشاہی بندہ و ابوالحسن خان بر پشت بام نشستہ بودیم در روبروی
مجلس زن مہتاب نام طوائف واقعی بہتر از ماہ بود و بکمال خوبی مجرائی نمود چون طرف او نگاہ کردم
دل از دست رفت بدیہہ اینمطلع گفتم بآواز بلند از بیقراری خواندم ــــ تھی شعلہ یا وہ برق کہ جی
سے جلا گیا ۔ ایسی ہی کی نگاہ کہ بس دم نکل گیا ۔ مجلس بیست و ششم ۔ در لکہنو روزی بدربار

مجلس ۲۶

مرشدزادہ بسیر رفتم مرزا نعیم بیگ جوان از دربار برآمدہ سیر رفتند در راہ ملاقی شدند گفتند کہ ہمین وقت
مطلع گفتہ ام ــــ سینہ خال اسطرح سی ہی نکی اوسکی ناف کی اوپر ۔ دلی ہون میر علی نی جیسی نقطی
قاف کی اوپر ۔ و انشاء اللہ خان اینمطلع گفتہ ــــ دہر اجب نقد دل ہی کہول اوسکی ناف کی اوپر
تو پہرون کیون نہ ہاتہ اوس سینۂ شفاف کی اوپر ۔ گفتم ہر دو مطلع خوبند و در مطلع سامی علی
ارتکی نشست یافتہ اگر مناسب باشد اینقسم باید نوشت ع رسیدائی دلی ہون جیسی نقطی قاف کی
اوپر پسند فرمودند و گفتند کہ شما ہم درین زمین فکر نمائید گفتم ــــ پڑی یون میری انگلی شب کو
اوسکی ناف کی اوپر ۔ کہ جیسی کاف کا مرکز ہو گل کی کاف کی اوپر ۔ مجلس بیست و ہفتم

مجلس ۲۷

در لکہنو روزی میان جرات بحضور حاضر گردیدہ اینمطلع عرض کردند ــــ کب تلک ایام
جدائی مین رہون مین ہار ری ۔ آئی ای کاش وہ اگر مجھی گردن مار ری ۔ در جواب از حضور ارشاد
شد ــــ کاش اک کہینچکی تیغ دم زدن مار ری ۔ نام جانی کا نکی اور مجھی گردن مار ری
پھر انشاء اللہ خان این مطلع عرض کردند ــــ کیون نہ وہ شوخ مجھی کہینچکی پتھر [illegible] مار ری ۔ مین [illegible] ہی

پہول لگی جانب چلمن آنے لگی شنیدہ این مطلع گفت بعد آن غزل سے دریا اوس شوخ کی ہم بیٹھے ہیں آکر
ماری خواہش ہی ہمین اب خواہ وہ گردن ماری تمامی غزل در دیوان نوشتہ ام **مجلس**
سی و ہشتم در لکھنو روزی انشاء اللہ خان نزد بندہ تشریف آوردہ این مطلع غزل طرحی خود خواندند
سے توڑ کے نکالا ہم بادۂ انگور کی گردن رکھہ دو نگاہوں کا تلی ایک حور کی گردن بندہ این مطلع در جواب مطلع
گفت سے سانچی مین ڈھلی ہی یہ تری حور کی گردن گردن کو تری پوچھی ہی کب حور کی گردن
کیا دست قضا نے یہی قسمت مین لکھا تھا دھڑ سی ملی اس تری بیغفور کی گردن **مجلس**
سی و نہم در لکھنو روزی صاحب عالم در دیوان خاص رونق افزا بودند منشی میر حسین و نعیم بیگ و
بندہ ایستادہ بودیم انشاء اللہ خان حاضر شدہ مجرا نمودند فقرہ بی نقط را بطور لطیفہ در فارسی گفتند
ارادہ سہل ولدم سائل در جواب بی نقط شدند فوراً از حضور ارشاد شد کہ تو میر حسین بزبان عربی
بی نقط گفتند کہ اولی واحوط بندہ بزبان ترکی جواب اوکال یعنی بکبیر نعیم بیگ در معنی جواب بند
فرمودند کہ صنعتی برآوردم لفظ بکبیر چہار حرف دارد دو بی نقط و دو نقطہ دار این را گنجائش باید گفت
مجلس چہلم در لکھنو بندہ را از بسکہ طوائف حالت عشق بود از پاس خاطر آن از صاحب خانہ او ربط
داشتم وگاہی برای دیدن او میرفتم مقدوری نبود کہ وصل آن میسر آید واین راز را بکسی اظہار میکردم
ہمدرین عرصہ دو سال گذشت روزی از حضور اجازت رفتن شاہجہان آباد گرفتہ روانہ شدم برای
رخصت بخانہ آن رفتم بسکہ غلبہ شوق طالب بود بمجرد رسیدن او بخانہ زار زار گریستم بی حجابانہ آہ سرد
کشیدم صاحب خانہ او پرسید کہ حالت از بہر کیست مطلع حسب حال خود خواندم سے دیکھتی ہی
شکل سب جاتا رہی ہی یاد سی حال دل کیونکر کہوں اوس خانمان آباد سی او گفت در عجبا
از مدت تشریف می آرند نگفتند کہ از فلانی تعشقی دارم بعد آن این غزل بر دیوار خانہ نوشتم **غزل**

اب ہوئی ہمکو سخت حیرانی
دل کی ہر چند کی نگہبانی
دیکھیی پھر خدا دلا دی کب

جا چھتون سی اونسی پہچانی
جسکی بات اپنی رکھی جی مین
ہمکو اس فکر نی کیا فانی

نہ رہا میری پاس پر نہ رہا
یون یہاں سی چلی ہم آئی جانی
جی مین انصاف کیجئی آپنی

وبنده و چند اشخاص دیگر در خلوت نشسته بودیم میر بکیا در شگفتگی یا دستگاه خوب داشت نواب موصوف ذکر
شاعری مرزا رفیع بیاد آوردند و تعریف میکردند و شخصی میران میان که از بنده کدورتی داشت سخن بایجا
رسانید که مثل اوشان ممکن نیست که پیدا شود گفتم که شاعران سابق حال در و سر ناحق پیدا کرده اند داد
گفت سے حریفان بادہا خوردند و رفتند   تہی خمخانہا کردند و رفتند   گفتم این را این طور شنیده ام
حریفان بادہا خوردند و مستند   تہی خمخانہا کردند و مستند   گفت کجا اند چون مکرر تکرار کرد و این شعر
خواندم سے جہانرا زندگی کنجا   یکی چون رود دیگر آید بجا   گفت این درحق پادشاہان ست گفتم این
درحق شاعران باشد سے ہنوز آن ابر رحمت درفشان ست   خم و خمخانہ با مہر و نشان ست
گفت در کلام اوشان غلطی محاورہ و خلل الفاظ اصلا نیست و لہجہ اردوی معلی را جلا دادہ اند و
ملک الشعرا گذشته و حکم آیت و حدیث دارد و در اشعار ہای دیگر شاعران چند نقصان ست گفتم
مقدمہ شاعری بسیار مشکل و رطب و یابس در کلام ہمہ ہا ست سے شعر گر اعجاز باشد بی بلند و پست
نیست   در ید بیضا ہمہ انگشتہا یکدست نیست   گفت این سوای مرزا رفیع درحق شاعران دیگر ست
ازین سخن تاب نیاوردم و گفتم که مطلع و مقطع غزل اوشان یاد دارم سے نکلا اے دہن بسی ہین کا نو
تجہ بن او جری پری ہین اپنی بہانو   قیس و فرہاد کا نہین کچہ ذکر   اب تو سودا کا باجتا ہی نانو
قطع نظر از لفظ نکر و تجہ بن و بہانو قافیه مقطع را باید دید که نام را نانو گفته اند پس این کلام عربی و ترکی نیست
که در فہم نیاید زبان روزمرہ است گفت اگر در دیوان در یک غزل از غلطی او سہو شدہ گفتم شعر دیگر
یاد دارم سے ساق سیمین کو تری دیکہکی گوری گوری   شمع مجلس ہین ہوئی جاتی ہی تہوری تہوری
گفتم بر قافیه غور باید کرد گفت در زبان ہہا کاذکر ہی میگویند و بدل میکنند گفتم در وضع گو اجا فقط نمی باشد
اوشان در زبان ریختہ غزل میگفتند یا در ہہا کا مشق میکردند مطلع دیگر یاد دارم سے عاشق
تو نام را دہین بس اسقدر کہ ہم   دلکو گنوا کی بیٹھ رہی صبر کر کی ہم   گفتم بر قافیه این غور باید کرد
بعد قطع کلام نواب صاحب بنده را پسندیدند مجلس چہل و ششم در نبارس بنده
بیادر مرزا ابراہیم بیگ که با بنده دستار بدل بود و شخصی چند و زنہای طوائف نشستہ بودیم صحبت

اختلاط کرم بود از ان میان یک نکته دست بنده را گرفته پرسید که به بیت ایشان گل می‌آید کی بیت شنیده
این اشعار خوانده‌ام سه اس اپنے ہاتھ کی گل کی کہون کیا ایک کہانی ہے   نشانی اوسکی چہلا تہا پیکر
کی نشانی ہی چہا **مجلس چهل و هفتم** در بنارس روزی میرزا الٰهی بخش که از دوستان میرزا ابراهیم‌اند
و از چندی برفاقت مرشدزاده ترک لباس نموده‌اند این **مطلع میرحسن** مرحوم سر دبیر وی نهند خوانده‌اند

سه منه کہان یہ کہون آپ اور سفر سہی   خوب گر ضد ہی تو جہاں آپ اور سفر سہی

در جواب این مطلع گفتم سه میری چہاتی ہی لپٹ جائی اور سو رہی   آپ آپ لپٹ آپ اور سو رہی   تمام
غزل در دیوان نیست **مجلس چهل و هشتم** در عظیم آباد بخانه میر غلام علیخان وارد گردیدیم در شهر شهرت
شد که شخصی شاعر از شاهجهان آباد آمده است روزی پنج شش شاعران رسیده نزد بنده نشستند
شخصی از شاگردان میر ضیاء الدین که ضیا تخلص میکند و مشق میرزا رفیع وارند با پنج چار کس دیگر رسید
و بمجرد نشستن فرمودند که در شعر دستگاهی خوب داری و اکثر در کلام هر کس قباحت می برآرد
میخواهم که چیزی از ایشان بشنوم و از کلام استاد خود بخوانم تا در آن قباحت برآرند گفتم من عجب جوهری
خلق الله نیستم و خود را مبتدی می انگارم هرچند عاجزی و کسر نفسی نمودم سود نکرد گفت از اشعار
خود بگو ابتدا این غزل خوانده‌ام سه کس بات ہوئی آپ ہین مہمان ہماری   کب تمنی نکالی ہوس ارمان
ہماری چون تمام نمودم تحسین نکرد گفت مطلع میر ضیاء الدین میخوانم در آن قباحتی برآرند و الا
احوال شاعری و شعرفهمی سرکار فسق است مطلع خواند سه بلبل کو چہلی لگ گئی اور گل ہی ہنسا ہو
گلشن مین کون آیا جو یہ تمسکوتی بولی   گفتم مصرع آخری خوب است گفت مصراع اول بد گفتم مصرع
ثانی چیست گفت مصراع اول سست دیدم که تیغ سخنم می برد و آتشم در هیزم تر اثر میکند گفتم ہلی کر کے
آہن ہین توان کردن نرم گفت چلو گفتم چہلی لگ گئی نه فهمیده‌ام گفت یعنی چپ لگ گئی گفتم
این شعر کار ارشاد میشود زبان اہل کشمیر است گفت او در بحر چلو نه موزون شود گفتم در خیالش شاید الا
این طور میشد سه بلبل کو لگ گئی چپ اور گل ہی ہنسا ہوئی   باز گفت که شعر سر دست بزبان آمده
گفت اگر درین شعر قباحتی برآرند دانم سه ڈبڈبائی آنکہ آنسو تہم رہی   کاسہ نرگس

رہی گفتم در شعر ہندی ہر جا تثقیل می آرند معقول است کہ مقابل جون یون ایسی جیسی و اطرح حسب طرح
ضرور می آرند کہ شعر بی رونق نگردد چنانچہ غزل بندہ است ؎ سینہ خال اوسکی یون خسار پر ہین کالے
اگی ہنساکہ جاہی جیسی کسی دو کان کی آگی غزل تمام در دیوان است گفت آن لفظ در بحر گنجایش
نداشت گفتم اینقسم بسیار اند شعر ع تھک اگر چشم یہین یون تہم رہی گفت لفظ ڈبڈبا از دست میرفت گفتم
اینقسم باید گفت ع ڈبڈبا کر اشک پھر یون تہم رہی سزای این مصراع ثانی را چہ باید کرد کاشکی ہر سر
سرنگون میباشد شنیدم دران چگونہ قرار گیرد بمجرد شنیدن این آواز آفرین از مجلس برخاست و مدعی قبقہ
باینکہ صحبت مجلس چہل و نہم در عظیم آباد رانجا وارد گردیدم کاظم علیخان پسر نواب فخر الدولہ از کمال
یاری ضیافت بندہ فرمودند ارباب نشاط و مردم دیگر بسیار بودند بعد فراغت طعام و رقص ذکر شعر
شاعری میان آمد خان موصوف فرمودند کہ چیزی از تصنیف خود بخوانید اشعار خواندم ؎ ہوا نکلتی ہے
جراح زخم سینہ سی بس اتھو ہاتھ اوٹھا ظالم اسکی سینی سی تمام غزل در دیوان ست محمد قلیخان
کہ راغب تخلص میکنند تشریف داشتند بعد اتمام غزل گفت کہ مراد در مطلع غزل تامل ست ہر گاہ گفت کہ
از زخم ہوا می آید میمیرد پس بعد مردن چگونہ این مصراع برآید گفتم جای تامل نیست مضمون پیش پا
افتادہ بابد ہزار شعر ہندی و فارسی در سند بخوانم یکی اینست ؎ مردہ ام لیکن ہنوزم روی تو دیدن باقیست
از فراق تو یکی آہ کشیدن باقیست کاظم علیخان از بندہ فرمودند کہ محمد قلیخان در انشای شعر استاد
آن صاحب گران خاطر نشوند گفتم یقین است مجلس پنجاہم در عظیم آباد از طوائف زنی
لینگی داشتم روزی بخانہ او نشستہ بودم خواستم کہ برخیزم رفتن نداد یکبار این مطلع خواندم ؎ ہو چکا ہے
جو رخصت تو ابھی ہنس کی ہاتھ اوٹھاؤن جا کر کہو کہ ہندسی ہین صدقی تری جاؤن گفت کہ صلاح شعر
ہمین ست کہ برو مجلس پنجاہ و یکم در عظیم آباد میر علیخان بسیار دوست بندہ بودند از کتب
و بہرہ شوق مزید داشتند پیش بندہ این کبت خواند کبت ؎ جا ونری گہر بیٹھ بہو کن پاری
ہو پیچ سمجھا ونگر آئی ہی تو تیکی الیلی الا ونہین کوئی سمجھا ونگو اونکی بس ہین رسیست ر
نہین کہین بس تیتی ہی پتھاون کو ابکی چاہی سی گنوان ہر جاتی ہی نہ کہو ادہی کو ان یہی جا ونگو

مجلس

مجلس

مجلس

اگرچه بنده درین فن دستگاهی نداشت برای تفنن طبع این کبت بدیهه در جواب گفتم کبت ایسی پتیم موری
ہی روس ہی ہیگی ٹہاری ہو جاون ہی لاو سکہی انکھین ہین وہی البیلی للاون ہین کونو طرح
سمجہاو سکہی تجر وشنیدن این را نوشته گرفتند وگفتند چند دوهره بخوانید چند دوهره خواندم دوهره
رنگین پیا کل رہت ہین جب سی لاگی پیت پیم نگر کی ای سکہی دیکہی اولٹی ریت رنگین آئی
نہ ای سکہی پہلی گئی پردیس نگر نگر اب ہونڈہتی کر جوگن کا بہیس

مجلس پنجاه و دوم

مجلس ۵۲

در عظیم آباد که میله کہاٹون میشود دران تمام مردم وضیع و شریف وزن و مرد در باغها رفته چند روز
می مانند و رقص و تماشا می بینند بنده را که از چندین صاحبان آنجا ربط شده بود باهم در سیر کہاٹون
به باغها رفته گلگشت مینمودم مکانیکه نواب شجاع قلیخان ولد نواب بشیر الدوله نشسته بودند روبروی
ایشان امام بخش بهاند که در شوخی رقص و خواندن آفت زمانه بود و نقلها عجیب عجیب میکرد
بهاند مذکور بخدمت نواب عرض نمود که غزل ریختها بسیار شنیده اند اگر حکم شود ریختی بخوانم فرمودند
ریختی چه معنی دارد عرض کرد که رنگین نام شاعری در شاهجهان آباد درین ایام ایجاد کرده است یعنی
بزبان بیگمات غزلها گفته ریختی نام نهاده است ریختی تُس پر وہ مین او ہی آوے میری جان گہر
ست بسنا مجکو دو کانا تری قربان گئی اشخاصان که دران تماشا همراه بنده بودند پرسیدند
که این تصنیف ایشانست گفتم بلی یک دیوان گفته ام مع قصیده مثنوی و فرد و رباعی و قطعه و مخمس
و بیشتر از بسیار خندیدند القصه نظر نواب صاحب بر ما افتاد طلبیده به تواضع پیش آمدند و نزد خود
جا دادند و از بنده پرسیدند که این ریختی ایجاد ایشانست گفتم بلی امام بخش را طلبیده به بنده گفتند
که کدام غزل ریختی دیگر بخوانید این غزل خواندم — مجهه په طوفان نئی چاه کا چل دور دوا جہوٹہ سی
منه کا تری جانگا اور نور دوا این غزل را پسندیدم امام بخش عرض کرد اعتبار نیست شاید کسی دیگر
باشد غزل تازه همین وقت بگویند فی الفور این غزل گفتم — شکل جو آپ کی یاد آتی ہی تو چہا
روح بیکل ہی جاتی ہی [illegible] وہ تو ہوتی نہین ہی ہی کہ جت بات جو دلکو میری بہاتی ہی این غزل
مذ دیوان است

مجلس پنجاه و سوم

مجلس ۵۳

در مرشد آباد بخانه حکیم مینا قلی که از دستان حکیم تخلص

مجلس

دوکان کبابی کی مجلس پنجاه و ششم در مرشدآباد مردمان برای بیره در کشتیها سوار شده
تمام شب چهرلها بجره ها پالکی و گهر دوره بهی در دریا میکردند همه چیز درانها مهیا میباشد بهرسن تماشای
آتشبازی و روشنی میبینند و بیره بمثال تعزیه صدها بیره از بانس درست کرده زیر آنها کوزهای گلی بچسپانند
سی سی گز طول و پانزده پانزده گز عرض و شش شش گز دو منزله سه منزله تیار می نمایند و پائین و
بالای آنها چراغها و کنولها و اندرون فرش و روشنی شمعها که از میان آنها و سه دم آتشبازی سر
میشود و جهارهای بلورین و پوشش از تامی و پارچه وغیره میکنند و دوران رقص مینمایند و ازپای سقف
آتشبازی انار پهولجهری وغیره سر میشود در ازای مرشدآباد و نکله شش کروه دست در میان هر دو
شهر بالا روشنی و بیره ها یک وجب جای خالی نمیماند بنده هم در یک کشتی سوار گشته سیر میدیدم و در
یک بجره مرادبخش طوائف پیش کسی عمده غزل جرأت میخواند ع روز غل آل لگ او تهنی کا
یهان رهتا هی جس محل مین ترا سوخته جان رهتا هی بنده را خوش آمد در جواب مطلع
غزل گفتم ع اونسی پوچها کہ تری درد کہان رہتا ہی دل پہ رکہ ہات کہا مین کی یہان
رہتا ہی

مجلس

مجلس پنجاه و هفتم در کلکته چندی اوقات بسر کرده اراده حج کردم و نود و نه روپیه
کرایه صرف ذات خود داده بر جهاز نشسته در عرصه هشت روز از کهجوریا و کیلا کانجی که نام جایست
گذشته بسر حد دریای شور که از کلکته دو صد کروه است در رسیدم (?) جهاز راه میرود و در جهازی که بنده
نشسته بودم نود گز طول و بیست گز عرض و بیست گز بلندی بود جهاز هر قدر که طول دارد چهارم
حصه بلندی و عرض دارد و خلاصی هاآن بسیار و سه مستول و در هر مستول ده ده بادبان بسته
و گندگی مستول آنقدر که در بغل جوان نیاید و ریسمان لنگر از موهای ناریل بصد گز درازی و دو فته (?)
در گندگی و لنگر آهنی سی من وزن دارد و لک من بار جهازی بردارد و نصفی مال تجارت و باقی بار
خورش و آب وغیره سرانجام جنگ دو ناخدا و چهار معلم بودند صعوبات بسیار کشیدم از تکان صد (?)
دوران سر شده بود و خوراک خشکه و ماهی بی روغن و بی نمک و آب قدری که تشنگی هم نمیرفت و از
آب شور خارشت پیدا شده بود و از زندگی سیر آمده بودم شیخ کریم الله در جهاز هم سفر بودند مگر

میخوردیم و از خارشت بجان آمدیم در آنوقت این شعر گفتیم ؎ دم ایا ناک مین اس او بزاری کی تجھی
سی طبیبو موت ہی بہتر ہی بیماری کی تجھی سی غزل در دیوانست و ناخدا گفت که امسال
بکعبه نخواهم رفت بتجارت بصره خواهم کرد ما که اراده حج داشتیم منت نمودیم بر بایان رحم آورده از مندراج
باز بکلکته وانه گردانید مکانیکه برگشتیم کعبه چهل روز راه مانده بود حق تعالی عذاب جهاز بکسی نصیب نکناد

مجلس پنجاه و هشتم در کلکته روزی برای سیر سڑک بسیاری بی بی صاحبان انگریز بر بگھی و
ببنیس وغیره سوار شده برای هوا خوردن سیر میرفتند رفته بودم شخصی در بازار مطلع مرزا رفیع میخواند ؎
کو غنچه سان گره مین دنی جمع زر کری آخر برنگ گل ہو پریشان سفر کری بنده فی الفور این قطعه
گفت قطعه جو کوئی اکی باغ جہان کی بہار مین ایکدم ہی مثل باد صبا کی گذر کری رنگین
بقول حضرت سودا خزان سی وه آخر برنگ گل ہو پریشان سفر کری

مجلس پنجاه و نهم در کلکته دو شخص بر اشعار میر تقی نزاع داشتند یکی میگفت که در وصف اوشان مرزا رفیع
گفته است ؎ سودا تو اس غزل کو غزل در غزل ہی کہہ ہونا ہی تجکو میر سی استاد کی طرف
دومی گفت این هجو ملیح ست مرزا گفته ؎ نہ پڑھیو یہ غزل سودا تو ہرگز میر کی آگی وہ ان طرزون
سی کیا واقف وه یہ انداز کیا جانی هر دو نزد بنده آمده یکی گفت شستگی الفاظ و محاوره اوشان
خوبست یکی این شعر خواند ؎ دیر و حرم مین کیونکه قدم رکھ سکون مین میر ایدہر تو مجھسی بت
پھرا اودہر خدا پھرا و گفت شستگی الفاظ ملاحظه فرمایند بنده گفت اوشان الفاظ را در شعر
به تنگی نشست میفرمایند شخص اولین گفت این گل دیگر شگفت و گلوگیر بنده شد هر چند خود را
کشیدم مخلصی ندیدم ناچار این دو شعر میر خواندم ؎ ساری رند اوباش جہان کی تجھسی سجود
مین رہتی ہین بانکی ٹیڑہی ترچھی تیکھی سب کا تجکو امام کیا کیسا کعبہ کسکا قبله کون حرم ہی کیسا
احرام کوچی کی تیری باشندون نی سبکو یہین سی سلام کیا

مجلس شصتم در دوکان
مرزا علی تجارت پیشه اند و شوق شعر دارند بخانه اوشان رفتم و در عین اختلاط یک نقل بمرزا
بیان کردم تمام نقل شنیده مجبور شدند که همین وقت در نظم گفته دهند بخاطر اوشان نظم کردم نقل

مجلس ۶۱

اتفاقاً پہونچی تہی یار دو   در آنجا و نگین ملاحظہ فرمایند **مجلس شصت و یکم** در جہانگیر آباد در روز
نزد میرزا علی مع چند شخص دیگر نشستہ بودیم میرزا فرمودند کہ کدام مخمس بخوانید خواندم **مخمس** اوسکی
وصل پر موقوف اپنی زندگانی ہی   دم کا کیا بہروسا ہی یہ جہان فانی ہی   آرزو ہی ملنی کے
عالم جوانی ہی   ہجر کی اندہیری شب کیا غضب ڈرانی ہی   آج اوسکا یہان آنا عین مہربانی ہی
تمام در دیوانست مع مخمس دوم گفتم **مجلس شصت و دوم** در ڈہاکہ میرزا عزیز و شیخ ہدایت اللہ

مجلس ۶۲

میر جاگن و بندہ در کشتی سوار بودیم میرزا گفتند کہ آنصاحب چند شاگرد دارند گفتم موئنث و مذکر دہ کس
باشند گفتند در شاہجہان آباد زن ہم شعر میگویند گفتند کہ چیزی از شعر زنان بخوانید اولاً چند شعر

میر سید علی غمگین خواندم **غزل**

کہین ثنا ہی کہدا حرف بہی نگینی سے
نہین ہی فائدہ ناصح اب اسکی سینی سے
نہ کام مال سی مطلب نہ کچہ خزینی سے
یہ تیسی غیر لگاتی ہین آکی کینی سے
کہ تنگ آیا ہون غمگین مین اپنی جینی سے
پہرتی ہی تو ہی تو لیل و نہار آنکہون مین
آخر اوس شوخ نی جلا مارا
داغ جگر پہ عشق مین تیری مثل چراغ خانہ ہی
بال و پر توڑ قفس سی مجہی آزاد کیا
نکلتا اشک جو آنکہون سی ہی سو ارغوانی ہی
دل لٹک کر زلف مین اوبہاری بالی کی ساتہ
جا لگا دل شاید اوس آفت کی پرکالی کی ساتہ
ہی تصور مین تن کی دیکہہ دانوا ڈول وہ

یہ داغ عشق نہو دور اپنی سینی سے
جنون نی چاک کیا ہی پہر اس گریبان کو
جو خاص بخیہ ہین اوسکے او نہین سوا اوسکی
سوا تمہاری مجہی اور سی نہین کچہ کام
اب اسقدر مجہی اس عشق نی ستایا ہی
تیرے بغیر تیری نہین کوئی یار آنکہون مین
مضطرب تہا دل اپنا جون پارا
شمع تر آ پہ کہڑی ہی اور دل سیا پروانہ ہی
میری صیاد نی اک ظلم یہ ایجاد کیا
مر اس عشق کی دولت سی چہرہ زعفرانی ہی
از عشق سبت ساکہ نشاط خواندم سے
جز سینی پہر نگاہ ان سی وہ کیا لیکی تہا
آگ کی شعلی نکلتی ہین جو ہر نالی کی ساتہ
ست کرا تی کہینچ اپنی چاہنی والی کی ساتہ

وادی غربت ہوا رشک ہزاران گلستان
دل چل اب منظور کر سیر بتِ پنجاب ہی
دیکھتی ہی اوسکی سو جہی مجکو سیر لامکان
پیچ ست کہا حلقۂ گیسوی مشکین کا نشاط
کوئی تڑپلی ہی مارا چشم کا اور کوئی قامت کا
پیامبر یہی کہیو تو ما جرا دل کا
جیسی چاہی ہی یہ دل وہ قیامت جسی بصورت
ہم تو اتنک نہ پہری پاس وفا سی اپنے
اس دل وحشی کو گر چہوڑیگی پہر زنجیر زلف

از انتخاب آفتاب خان نیز خواندم

ایک ہمسی ہی نہین رکہتا ستمگر اختلاط
جسطرح آتش سی رکہتا ہی سمندر اختلاط
ہمیشہ کرتا ہی ستم غیرون سی اکثر اختلاط
کس توقع پر کری اب تجہسی اکر اختلاط
اوس لبِ میگون سی جب کرتا ہی ساغر اختلاط
کرتی ہی شانی سی جب زلفِ معنبر اختلاط
ہم نہین کہتی ہی تجکو آ تو مت کر اختلاط
کیسا ہی کو آپ کو آپ تراشی قلم
کنگہی کی دانت توڑکی اپنی زبان کرے
ہر طفل کی یہان اشک سی آلودہ ورق ہی
یا دجسوقت تری آتے ہی

کی ہی کاوش خار نی ہر پانو کی چہالی کی ستا
مستعد چلنی پہ ہین سر ہند وا بالی کی سا
عالم بالا نظر آیا تری بالی کی ساتہ
ناگہانی حادثہ ہی کہیلنا کالی کی ستا
تری کوچی مین ہی گرم آج ہنگامہ قیامت کا
کہنا نوشتہ ہی بہتر ہی مدعا دل کا
پری ہی حور ہی تصویر ہی محبوب صورت ہی
جو کیا تمنی سو تم پاؤ خدا سی اپنے
دام تہا ہی سبزہ خط اور اب ہوئی زنجیر زلف
ہی ہماری یار کو اورون سی اکثر اختلاط
اسطرح دل کو محبت تجہسی ہی ای شعلہ خو
واہ واہ ای دلبر ہمیشہ سرکش تو مدام
بی ترحم بی کرم بی مہر کوئی ای صنم
آتش حسرت سی ہو جاتا ہی دل جلکر کباب
ارۂ غم سی جگر ہوتا ہی میرا چاک چاک
اوسکی ملنی سی ہوا رسوا جہان مین ای منیر
یار کا کچہ وصف خط کرنیکا رقم
جی چاہتا ہی زلف کا تیری بیان کری
مکتب مین تجہی دیکہ کسی ہوش سبق ہی

از مشق محمدی خان خواندم ـــ ۵

مجکو بہکی وہین لگجاتی ہی

قدر انسان کی تب آتی ہی
بولتی مجھسی نہین وہ ہیہات
پھر آتی ہین نہین پردہ کچھ
قتل کرتی ہی وہین ہجر کی شب
گردش دہر اس ہو لی ہین جان
دنیا مین ہم جو آئی تو کیا کام کر چلی
دل ہمارا جو اوسپہ مرتا ہے

از راجہ کدار ناتہ کہ نسیم تخلص میکنند خواندم

لیتا ہون سانس ٹہنڈی بہرتا ہون گرم آہین
لڑتی تہین اپنی جس سی دن رات یہ نگاہین
پہٹتی سی لگتی چہاتی باہونکی ساتہ بانہین
ہی سخت منزل عشق اسکی کٹھن ہین راہین
کب تک نسیم اوسکی فرقت مین ہم کراہین
تعجب ہی کہ تاری ابر مین کیونکر چمکتی ہین
چاہت کی ہم ہین بھوکی الفت کی تشنہ ہین
پاتا ہی نہین تب سی دل ارام ہمارا
وہ برسی ایک پل یہ رات دن دریا بہا برساوے
آہ سوزان دمبدم نکلی ہی ہر نالی کی ساتہ
بیان کیا کیجئی جو کچھ کہ ہمپر درد و غم ہوگا
تمہاری یاد مین گذریگا ہمکو رات دن رونی
اگر تو مقابل ہوتا کسو پر تو سمجھتا یہ کچھ

جان جب اوسکی نکل جاتی ہے
وصل کی شب یہ چلی جاتی ہے
مجکو یہ خو تری کب بہاتی ہے
جب وہ صورت مجھی دکہلاتی ہے
سانگ اب دیکہی کیا لاتی ہے
ناحق ہم اپنی نام کو بدنام کر چلے
کب خبر اوسکو کوئی کرتا ہے
آتی ہین یاد جسدم اوس ماہرو کی چاہین
مشکل ہوا ہی ہمکو اب دیکہنا ہی اوسکا
کیونکر ہو چین اوس بن صحبت ہو جس سی ایسی
آسان نہین قدم کو اوس رہ مین رکہنا
امید وصل ہی مین ہوگا وصال ایکدن
مسی لیکی وہ دندان یار کی کیسی چمکتی ہین
کیون آپ ہمسی ناحق اب اندنون خفا ہین
ہی جب سی چہپا ہمسی دلآرام ہمارا
گہٹتا کیونکر نہ اب اس دیدۂ گریان سی گہر اوہی
گرم الفت دل ہی اوس آتش کی پرکالی کی ساتہ

از راجہ شنکر ناتہ کہ صبا تخلص میفرمایند خواندم

میان جاتی یا چہم ہو اسی عجب برپا الم ہوگا
نہین معلوم اور دل پر ہی کیا کیا ستم ہوگا
تری جانی بلا جو کچھ کہ مجہرا ہی ستم ہوگا

تو ہی بیرحم ہی جو تجکو رحم آتا نہین مطلق
جو کوئی اور دیکھی گا تجھی وہ چشم نم ہوگا

غلط سمجھا ہی تو پیاری ہی پاؤ کیا امکان
قرار اس دل کو میری آہ تجہ بن ایکدم ہوگا

ہمیشہ داغ پر داغ کھاتا ہی مرا سینہ
کوئی دن کو جو دیکھو گی تو یہ رشک ارم ہوگا

صبا کسو سطی ہوتا ہی مضطر دل مین تو اپنی
لکھا لایا ہی جو قسمت مین کب وہ بیش و کم ہوگا

کیا پوچھتی ہو جور و ستم مجسی یار کا
دیکھو یہ حال میری دل بیقرار کا

باغ مین جب وہ نوجوان گیا
سرو کا قد بہ اوسکی دہیان گیا

کوئی دم باقی تہا اوسکا سو آنکھ کر رکیا
تیغ ابرو کا تیر ہی کہا ایل سسکر رکیا

بی سبب ہرگز نہین ہی پیار کرنا یار کا
دیکھی ہی کیا ارادہ اوس ستم عیار کا

از دیوان عالم النسا

که پنهان تخلص میکند خواندم

ظلم و ستم وہ بہولا اور ہمسی کی صفائی
ایک روز پہر کریگا آخر وہ بیوفائی
چلد ور تو نی ہی ہی بکواس کیا لگائی
زنجیر پانؤ پہ پاکر پہر کہر مین اپنی لائی
جیسا کیا تہا ہمنی ویسی سزا ہی پائی
تہا ہمنی لیا عشق کا آزار سمجھکر
آتا ہی نہین ہیان تجہی بیمار سمجھکر
سنتا نہین پہر بات کو ایکبار سمجھکر
روتی ہین جو یہ دیدہ خونبار سمجھکر
ناداں نہ بنا کیوں رہسار سمجھکر
ہی غم سی آج دل کو سرو کار بطرح

اس آہ نی ہماری آخر یہ کی رسائی
کچھ شک نہین ہی ہمین یہ مین سمجھ رہی ہی
بوسہ جو مین نی مانگا کہنی لگا وہ ہنسکر
پیسنکی آئی وحشت مین کہر سی ہائی نکلی
کہتی ہی لوگ تجکو دنیا نہ دل تو پنہان
دل ہمنی دیا تہا تجہی دلدار سمجھکر
ایسا ہی وہ ظالم کہ عبادت کو بہی کا
تو ایک ہی بہلا ہی کہ قائل ہین ہی ہم
پہلا یہ ثمر ہیگا محبت کی شجر کا
تو عشق کی پہندی مین نہ پہنسا کہین پنہان
تجہ بن تڑپ رہا ہی یہ بیمار بطرح
یارب یہ درد کیا ہی کہ جسکا ہی نام عشق

جب کہ باغ و بہار دیکھیں گے | ایک گل کیا ہزار دیکھیں گے
تم نہ دیکھو گی گو ہمیں سو بار | ہم تمہیں لاکھ بار دیکھیں گے

تمت

محامد نگار رنگ بیرنگی راکہ از رنگ امیزی لطفش نسخہ مجالس رنگین تصنیف آب و رنگ بخش گلزار
مضامین سعادت یار خان رنگین بتاریخ پانزدہم شعبان المعظم سنہ یکہزار و دوصد
شصت و چہار ہجری در مطبع محمدی رنگ بست طبع گردید گلدستہ مجالس رنگین طبعان شد